

Udsigt over Arbejderne i Danmarks Kirkehistorie siden Reformationen.

Af Holger Fr. Rørdam.

Det gaar med Kirkehistorien ligesom med Historien i Almindelighed: den er som en Kilde, der ikke udtømmes, saa længe der er Mennesker til, der have Lejlighed og Lyst til at øse deraf.

Biskop *Ludvig Hørboe*.

Da Holberg 1729 udgav sin »Danmarks og Norges Beskrivelse«, udtalte han deri bl. a.: »Det eneste, som man med Føje kan bebrejde disse Folk, er, at de have været lidet omhyggelige for Kirkehistorien; thi naar vi undtage det, som er indført i Arild Hvitefeldts Historie, og samme Autors Bispekrønike, da er for Resten fast intet tilstrækkeligt af Landets Indbyggere antegnet derom¹⁾«. Denne Bemærkning af Holberg kan tildels være rigtig, naar der alene tages Hensyn til den trykte Litteratur, og den viser for saa vidt hans klare Blik for det Savn, der virkelig var tilstede; men det er dog rimeligt, at han vilde have udtrykt sig noget anderledes, naar han havde kjendt de forskjellige Forsøg, som i Tidernes Løb vare gjorte paa at bøde paa Mangelen, men som paa Grund af Tidernes

¹⁾ I 2den Edition af det nævnte Skrift, der har til Titel »Danmarks og Norges Staat«, findes det anf. Citat S. 184.

Ugunst og de lidet heldige Vilkaar, som den fædrelandske Litteratur havde at kæmpe med, vare blevne henliggende i Manuskript og derfor kun vare kjendte af faa.

Da vi i vore Dage besidde større Kjendskab til Fortidens haandskrevne Efterladenskaber, end Holberg havde, vil det vistnok være rigtigt i en Udsigt over den kirkehistoriske Litteratur ogsaa at tage et vist Hensyn til saadanne Arbejder i den danske Kirkes Historie, som Forfatterne maatte efterlade utrykte, og som derfor heller ikke have øvet den Indflydelse paa den senere Tids Litteratur, som de trykte Skrifter have gjort. Tillige maa det anses for rigtigt, at vi her ikke indskrænke os til de almindelige Fremstillinger, som snart ere nævnte, men ogsaa medtage Behandlingerne af specielle Emner. Igjennem lange Tider var det nemlig kun ad den Vej, man arbejdede sig frem til mere almindelige Overblik. Maaske nogen vil finde, at her er medtaget for meget; men naar man i en lang Aarrække har syslet med en Litteraturgren og har vundet den kjær, lærer man at sætte Pris paa de Bestræbelser, som i Fortiden ere skete for at kaste Lys ind over et Omraade, hvor vi nu kunne færdes med større historisk Sikkerhed, end man i tidligere Tid kunde, da Kilderne vare mere spredte og vanskeligere at faa Adgang til.

Faa Aar efter at Reformationen var afsluttet hertilands, skrev Melancthon (1542) til Kong Christian III og opfordrede ham til, at han ved Peter Svave eller Hans Svaning skulde »lade Kirkereformationen i Ed. Majestæts Kongeriger og Fyrstendømmer, saaledes som den ved Guds Naade er kristelig og lykkelig bragt i Værk, ordentlig beskrive til Efterkommernes Nytte¹⁾«. Denne Opfordring blev dog ikke efterkommet, vi fristes til at sige heldigvis; thi

¹⁾ Se mit Skrift: *Historieskrivningen og Historieskriverne i Danmark og Norge efter Reformationen* I, S. 21.

en saa ny Begivenhed egnede sig neppe til historisk Fremstilling, selv om et eller andet historisk Træk ad den Vej kunde være blevet bevaret, som nu er glemt. Forfatteren af den forøvrigt i kirkehistorisk Henseende vigtige skibyske Krønike, Lektor Povl Helgesen, har tilfulde godtgjort, hvor vanskeligt det er, under eller umiddelbart efter en heftig Partikamp, der har sat Lidenskaberne i stærk Bevægelse, med nogenlunde Retfærdighed at skildre de historiske Begivenheder.

Efter at Kampen var endt med Reformationens Sejr, kom en Række Aar, i hvilke alle brugelige Kræfter vare optagne af Arbejdet, som den ny kirkelige Ordning krævede. Først da der var kommet Ro i Forholdene, vaagnede Lysten til at dvæle ved de kirkehistoriske Minder. Men indtil videre nøjedes de fleste af de Mænd, som havde historisk Sands, med i Aarbogsform at optegne mindeværdige Tildragelser, der dog ikke vare af udelukkende kirkehistorisk Art, men ogsaa omfattede Statshistorien, om end Begivenheder, der greb ind i Kirkens Liv og vedrørte mere fremragende kirkelige Personligheder, med Forkjærlighed fremdroges og antegnedes. Særlig kan fremhæves den forhenværende Graabroder Peder Olufsen eller Petrus Olai Saneropius, der henlevede sin Tid temmelig ubemærket i Roskilde, men flittig syslede med at føre Fortidens Begivenheder til Bogs til Fordel for Efterslægten. Intet, af hvad denne og mange andre flittige Samlere antegnede, kom dog for Lyset før i langt senere Tider, da Sandsen for Fortidens Arv var bleven stærkere, og de materielle Midler større, end de vare i det 16de Aarhundrede.

Den særlig kirkehistoriske Litteratur efter Reformationen begynder med Studier og Samlinger, der ere knyttede til de enkelte Stifter. Saadanne mindre Kredse vare lettere

¹⁾ I mit ovenanf. Skr. S. 47 ff. og i »Historiske Kildeskrifter« 2. R. II, 3 ff. har jeg meddelt udførligere Oplysninger om Petrus Olai og hans Samlinger.

overse, og de skriftlige Optegnelser og Arkivsager, som gjemtes i Domkapitlernes og Stifternes Brevkister, maatte opfordre Mænd med historisk Sands til ved disse Hjælpe-midler at søge at vinde Kjendskab til Fortidens Begivenheder og fremtrædende Personligheder.

I Slesvig skete Begyndelsen ved et lille Skrift, som der maaske ikke var Anledning til at nævne, hvis det ikke lod sig godtgjøre, at det er Stammemoderen til en Række betydeligere Arbejder i denne Landsdels Kirkehistorie. Det er:

Catalogus Episcoporum Slesvicensium: Authore Hieronymo Cypræo. Lubecæ 1560. 8vo. (1 Ark).

Forfatteren, Mag. Hiernymus Cypræus (eg. Coppersmit), var Kannik og senere Archidiakon i Slesvigs Domkapitel († 1573). Skriftet bestaar af et Epigram i 4 latinske Verse-linier om hver af Biskopperne i Slesvig fra den ældste Tid af og indtil 1556¹⁾. I Tilegnelsen til »Dn. Armigillus Vade, Angliæ Legatus et Dominus in Hemstede«²⁾, bemærker Forfatteren, at det var hans Hensigt at give en Fremstilling af Slesvigs Kirkehistorie. Døden hindrede ham imidlertid i at komme til Ende dermed. Men i Haandskrift efterlod han et Arbejde, der midt i forrige Aarhundrede blev udgivet af Westphalen (Monum. rer. German. præcipue Cimbr. III, 184—254) under Titel:

Chronicon Episcoporum Slesvicensium e multis vetustatibus collectum, nec antea visum, ac de prima conversione Danorum ad Religionem Christianam, et de bellis in Diocesi gestis, conscriptum per

¹⁾ Disse Epigrammer findes optrykte i Hvitfeldts Bispekrønike. Jvfr. Peder Resens Fortale til Udgaven af Erik Krabbes tyske Oversættelse af Jydske Lov.

²⁾ Denne Mand, hos hvem Hier. Cypræus's Broder Povl havde boet under sit Ophold i England, omtales ogsaa i Cypræi Annal. Episc. Slesv. p. 464.

M. Hieronymum Cypræum, quondam archidiaconum capituli Slesvicensis¹⁾.

Om Betydningen af dette Forsøg, der rækker fra den ældste Tid til Aaret 1349, siger Westphalen: »Hier. Cypræus aabnede først Vejen til en ordentlig Behandling af den slesvigske Historie, idet han vovede sig til, hvad ingen før ham havde forsøgt; og til Sagens rette Udførelse savnede han ikke fortrinlige Hjælpemidler fra Kapitlets og S. Johannes' Klosters Arkiver samt de Brevskaber, Biskop Godske Ahlefeldt og hans Forgjængere have efterladt²⁾«. Naar Hier. Cypræus's Benyttelse af Klosterarkivet særlig fremhæves, kan der mindes om, at Westphalen (Monum. III, 359—80) ogsaa har udgivet:

Diplomatarium coenobii Slesvicensis St. Johannis
ab an. 1250—1566 ex autographis collectum a
M. Hieronymo Kupferschmidt.

Det Arbejde, Hier. Cypræus havde efterladt ufuldendt, optoges af hans Broder, Dr. jur. Povl Cypræus, der omarbejdede og fortsatte det paa sin Maade og førte Historien til 1556. Men Værket henlaa dog endnu udgivet, da Povl Cypræus døde 1609³⁾. Heldigvis havde hans Sønner, Philip, Hieronymus og Johan Adolph, arvet Slægtens historiske Sands; Faderens litterære Efterladenskaber bleve derfor holdte i Hævd, ja vel endog forøgede. I Aaret 1634 blev Skriftet endelig udgivet af ovennævnte Johan Adolph Cypræus, der havde været Præst i Slesvig, men var traadt

¹⁾ En Afskrift af dette Arbejde findes i Kgl. Bibl., Thottske Saml. 1916. 4to.

²⁾ Westphalen, Monum. rer. Germ. III, Præfatio, p. 31: »Primus (Hier. Cypræus) viam ad res Slesvicensium ordine persequendas aperuit, et quod nemo ante eum tentaverat, suscepit, egregiis ad rem rite exequendam haud destitutus subsidiis, quæ ipsi suppetebant tum e Capituli Slesvicensis, tum e coenobii Slesvicensis tabulario ac schedis præsertim Godeschalci ab Alevelde Episcopi et ipsius Antecessoribus«.

³⁾ Povl Cypræus's, som det synes, egenhændige Haandskrift findes nu i Kgl. Bibl., Gl. kgl. Saml. 1047 Fol.

over til Romerkirken og havde begivet sig til Køln, hvor Værket udkom under følgende Titel, der i særlig Grad er præget af den Konfession, til hvilken Udgiveren havde sluttet sig:

Annales Episcoporum Slesvicensium, Vnius, Veræ, Sanctæ, Catholicæ et Apostolicæ Ecclesiæ statum, quoad eius Originem, Propagationem et Mutationem in Regno Daniæ ac finitimis Slesuici ac Holsatiæ Ducatibus, aliasque res . . . explicant. In Dei Gloriam, Ecclesiæ commodum ac Patriæ ornamentum editi à Johanne Adolpho Cypræo Slesuicensi. Colon. Agripp. 1634. 8vo. (468 Sider).

Ligesom Udgiveren efter vort Begreb har handlet lidet pietetsfuldt ved at udelade sin Faders Navn paa Titelbladet, saaledes har han heller ikke taget i Betænkning at give Texten Ændringer og Tilføjelser i katholsk Retning, hvor han fandt for godt. Imidlertid kunne vi kun være tilfredse med, at Værket dog kom for Lyset, selv om Udgivelsesmaaden ingenlunde tiltaler os; ja vi ere endog tilbøjelige til at antage, at netop J. A. Cypræus's Overgang til Katholicismen har foranlediget Udgivelsen, da det for ham gjaldt om ved Hjælp af Faderens efterladte Arbejde at skaffe sig Anseelse blandt sine nye Trosfæller²⁾.

1) Om Joh. Ad. Cypræus Behandling af Faderens Manuskript findes interessante Bemærkninger hos J. C. H. Dreyer, *Notitia librorum manuscriptorum Historiæ Cimbricæ*. I, p. LXVII—IX.

2) Lignende Hensyn have vistnok ogsaa været bestemmende for den tidligere gottorpske Hofpræst Philip Cæsar, da han efter at være bleven Katholik udgav et Værk, der ikke er af ringe Betydning i Nordens ældste Kirkehistorie, nemlig: *Triapostolatus Septentrionis, seu vitæ et gesta S. Willehadi, S. Ansgarii et S. Rimberti . . . ex pervetusto et authentico Ecclesiæ Hamburgensis Codice MS^{to} edita, cum notis et appendice, continente varia diplomata Pontificum, Imperatorum et Episcoporum, illustrandæ historiæ foundationis Ecclesiæ Hamburgensis, uti et vitæ Ansgarii ac successorum inservientia*. Colonia 1642, 8vo. (Dette nu meget sjældne Skrift

Inden Povl Cypræus's Skrift endnu var udgivet af Sønnen, havde den gottorpske Stiftsskriver Broder Boysen fundet Lejlighed til at gjøre et udførligt og ordret Uddrag deraf, der siden betragtedes som et særskilt Skrift og som saadant er udgivet i Mencken's *Scriptores rer. German.* III, 536—60, og siden i korrektere Form i *Westphalen's Monum. rer. Germ.* III, 255—320¹⁾. Dette Udtog, der i de foreliggende Afskrifter og Udgaver har afvigende Titler²⁾, rækker til Aaret 1526, og er for os uden stort Værd, uden for saa vidt det kan give en og anden Oplysning om, hvorledes Cypræus's *Annaler* saa ud, inden Johan Adolph C. tog sig for at lave om paa sin Faders Arbejde³⁾.

Vi skulle senere komme tilbage til de omfattende Arbejder, som i forrige Aarhundrede foretoges af F. A. Reinboth for at tilvejebringe en forbedret, forøget og fortsat Udgave af Cypræus's *Annaler*. Men paa dette Sted skal der kun mindes om, at D. Povl Cypræus havde været med at ordne det gamle slesvigske Bispearkiv paa Slottet Svavsted, og

er optrykt hos Joh. Alb. Fabricius i hans *•Memoriæ Hamburgenses•*, Tom. II.)

¹⁾ Om Broder Boysen se Møller, *Isagoge ad hist. Cimbr.* I, 132. *Cimbria lit.* I, 54. *Westphalen, Monum.* III, *Præfatio*, p. 47—8. Et Uddrag af hans Kirkeregistre findes trykt i *Jahrbücher für die Landeskunde Schlesw.-Holst.-Lauenb.* V.

²⁾ En Afskrift i Rigsarkivet (*Gemeinschaftl. Archiv*, Cap. XVII Nr. 1 a) har til Titel: *•Designatio brevis Chronologiæ continens præcipuam Ducatus Slesvicensis historiam a Brodero Boysen collecta et posteritatis ergo conscripta•*. En Afskrift i Kgl. Bibl., Ny kgl. Saml. 1459, 4to, har samme Titel. Mencken kalder Skriftet *•Annales Slesvicenses•*.

³⁾ Katholiken Johan Adolph Cypræus har saaledes ikke fundet det formaalstjenligt at medtage følgende Notits, hvormed Br. Boysens Udtog slutter, men som mangler i den trykte Udgave af *Cypræi Annales*: *•Circa hoc tempus [1526] episcopus Godschalcus cuidam saluum conductum dederat, in Walsbul, qui Pastorem ad altare interfecerat. Melchior Rantzow, rei indignitate motus, eum templo Handewit deprehensum extrahi, et die solis rotæ imponendum curavit, postquam in coemiterio peccata confessus, sacramento communicasset•*.

vel ogsaa derved havde vundet Materiale til sit Arbejde, der ved Benyttelse af Diplomer og andre sikre Kilder har en grundlæggende Betydning. Efter at der nemlig tidligere var sket Forsøg paa en vis Registrering af det nævnte Arkiv, blev der ifølge kongelig Befaling 1588 optaget en Fortegnelse over (en Del af) dets Indhold af Claus v. Ahlefeldt til Gelting, kgl. Amtmand paa Svavsted, og Domherrerne M. Erasmus Heidtmann, D. Povl Cypræus og Johan Kulemann fra Slesvig; og Aaret efter fortsattes Arbejdet af Notaren Detlev Wolders med Bistand af Paul Bokelman, Kapellan i Svavsted, og Diterich Wittemaker, Amtsskriver sammesteds. Denne for Slesvigs Kirkehistorie vigtige Registrant findes nu i vort Rigsarkiv og adskiller sig en Del fra det i Westphalens Monum. rer. Germ. IV, 3107—3204 trykte Stykke, der bærer Titelen:

Codicillus Chartarum Svavestadiensium, vulgo Swab-steder-Buch, h. e. Documenta ad Episcopatum Slesvicensem, Episcopi et Capituli Jura, Bona, Reditus spectantia ab An. 1182 usque ad An. 1551. Cum authenticis collata An. 1589 a Detlevo Wolders, Notario. In hunc codicillum et extractum redacta, a Jacobo Fabricio seniore, Superintendente Generali Ecclesiarum Slesvicensium revisa, et aucta ab ejusdem filio, Jacobo Fabricio, An. 1642. Accedunt supplementa quædam ex collectione E. J. de W(est-phalen).

Ved Udtogenes Udførlighed og ved Westphalens Ud-gave fik »Svavsted-Bogen« en Prioritet fremfor de Registranter over danske Bispe- og Klosterarkiver, som optoges omtrent ved samme Tid (anden Halvdel af 16de og Begyndelsen af 17de Aarh.), men først i vore Dage ere komne for Lyset i den af det kgl. danske Selskab foranstaltede Udgave af »De ældste danske Archivregistraturer« I—IV, 1854—85.

Nærmest i Rækken efter Slesvig staar Lunds Stift, hvor flere af de til Kapitlet knyttede Mænd syslede med Studier og Optegnelser vedrørende de hjemlige Kirkeforhold. Saaledes kan nævnes Kantoren Peder Iversen († 1562), hvis Aarbogsuddrag og Optegnelser fra 1266 til 1537, især vedkommende Ærkebisperne i Lund, nu ere trykte i nærværende Udgivers Historiske Kildeskrifter 1. R. I, 257 ff. Endvidere Kanniken Jon Tursen († 1577), hvem vi skyldte en lille dansk Kirkekrønike, der har til Overskrift:

Nar oc huorledis Christendoumen er første Tijd indkommen ij Danmark, med alle Bispers Naffn, som weret haffue ij Lunde Stiftt oc Roskilde. 1565.

Dette kortfattede, men ret mærkelige Skrift er først i vore Dage draget frem for Lyset¹⁾, men er dog kjendelig tidligere benyttet af en og anden. Samtidig med Jon Tursen og senere virkede i samme Aand, til Oplysning af Fortiden, Mester Mogens Madsen, der først var Lektor og siden Biskop i Lund († 1611). Blandt hans efterladte Haandskrifter skal her nævnes:

Episcoporum Ecclesiæ Lundensis Series,

et for sin Tid meget hæderligt Arbejde, der behandler Lunds Stifts Bispe- og Kirkehistorie i en Fuldstændighed, hvori man ikke finder den andensteds. Ved Udarbejdelsen ere ikke blot ældre Krøniker og Optegnelser benyttede, men ogsaa Diplomer i de lundske Arkiver og undertiden mundtlige Overleveringer. Skriftet har derfor ikke ringe Vigtighed saa vel for Stiftets særlige Historie, som for den almindelige danske Kirkehistorie. Forfatteren begynder med en kort Udsigt over Kristendommens første Forkyndelse og Grundlæggelse her i Landet, derpaa gennemgaar han enhver af de katholske Lundebiskoppers (Ærkebispers) Historie paa Aarbogsvis, og giver tilsidst kortfattede Oplysninger om de fire første evangeliske Superintendenter

¹⁾ Udgivet af C. J. Brandt i Kirkehist. Saml. II, 299—318.

sammesteds. — Efter at Skriftet længe havde henligget utrykt, blev det i Aaret 1710 udgivet af Thomas Bartholin, den yngste af de tre bekjendte Lærde af dette Navn¹⁾.

I Roskilde forfattede Kanniken Søren Olufsen eller Severinus Olai († 1564) en »Catalogus Episcoporum Roschildensium cum collatione annorum et imperii regum²⁾«, der dog ikke mere kjendes, men maaske har tjent Cornelius Hamsfort til Grundlag for hans Arbejde over samme Emne³⁾. — Samtidig med ovennævnte Søren Olufsen levede ogsaa Kanniken Hans Henriksen († 1562), der gjorde et, særlig hvad det polemiske angaar, mildnet Udtog af Lektor Povl Helgesens Krønike fra Reformationstiden, der omtrent ved Midten af det 16de Aarhundrede fandt Skjul i et muret Aflukke i Skiby Kirke, hvorfra den først fremdroges 100 Aar efter. Hans Henriksens Udtog, som han fortsatte med egne Optegnelser fra 1535 til 1555, blev trykt 1721 i J. P. v. Ludewigs Samling af »Reliquiæ Manuscriptorum omnis ævi Diplomatum ac Monumentorum ineditorum adhuc« IX, 39—79, men uden at Forfatterens Navn den Gang kjendtes. Først nærværende Udgiver lykkedes det at udrede Forholdet mellem den skibyske Krønike og det gamle Udtog, der længe maatte erstatte Grundskriftet⁴⁾.

I Ribe sad gennem en lang Aarrække den kongelige Historieskriver Hans Svaning († 1584). Kun en ringe Del af dennes historiske Udarbejdelser blev trykt i hans egen Levetid, og hans store Værk, der skulde føre Danmarks Historie fra Saxos Tid til ind i det 16de Aarhundrede, er nu tabt paa Brudstykker nær. Svanings Hverv var da heller ikke af særlig kirkehistorisk Art; men det følger af sig selv, at en omfattende, almindelig Historie

¹⁾ Se Rørdam, Hist. Kildeskrifter 2. R. II, 101 (jvfr. Fortalen til samme).

²⁾ Rørdam, Klavs Lyskanders Levned og Bog om danske Skribenter, S. 303.

³⁾ Scr. Rer. Dan. VII, 155—60.

⁴⁾ Se Rørdam, Hist. Kildeskrifter 1. R. I, 385 ff.

ogsaa maatte tage Hensyn til kirkelige Forhold og Personligheder. Svanings »Christiernus II«, der først blev udgiven 1658, maa derfor endnu raadspørges, om man end tillige maa advare imod at tage alt, hvad Svaning fortæller, for gode Varer, da historisk Kritik just ikke var hans Sag, saa livlig han end kan fortælle, navnlig naar han kommer ind paa sine egne Ungdomserindringer¹⁾. Blandt hans efterladte Arbejder kan for øvrigt her særlig fremhæves: »Chronicon Episcoporum Ripensium«, der siden blev forøget med Tillæg af den yngre Hamsfort og i denne Skikkelse udgivet af Peder Terpager 1708 (senere optrykt i Scr. Rer. Dan. VII, 184—204).

Svanings yngre samtidige, Lægen D. Hans Lauritsen (Amerinus) i Ribe († 1605), gav i latinske Vers korte Karakteristiker af Bisperne i Ribe fra den ældste Tid af. Dette Skrift udkom under Titel:

Ripensium Episcoporum Series et Vita Tetrastichis
comprehensa per Johannem Laurentium Ripensem
D., ejusdem Collegii Canonicum. Hafn. 1591. 4to.

Bogen er tilegnet Kansler Niels Kaas, der er saa hæderlig bekjendt ved sin Interesse for Fædrelandets Historie, og venlig havde taget sig af Forfatteren²⁾. Denne fortæller, at han allerede i sin Barndom havde modtaget en Tilskyndelse til at sysle med Fortiden, naar han hørte sin Fader, M. Laurits Nielsen, Superintendent i Vendelbo Stift, klage over, at der var saa lidet bevaret til Kundskab om hans Forgjængere. Flere Venner havde desuden op-

¹⁾ I mit Skrift, Historieskrivningen efter Reform., S. 66—101, findes en udførlig Fremstilling af Svanings Virksomhed som Historie-skriver.

²⁾ Herom indeholder Tillegnelsen forskellige Oplysninger, bl. a. om hvorledes Forf. en Gang i et Ribe Kapitel vedrørende Hverv havde maattet opsøge Kong Frederik II, »amoenis Falstriæ in Tesqvis tunc Se venationibus recreantem«, og om hvor godt Niels Kaas ved denne Lejlighed havde taget imod ham.

fordret ham til Arbejdet, især hans Svigerfader, M. Jakob Madsen (Vellejus), Superintendent i Fyns Stift.

I Odense arbejdede i den sidste Fjerdedel af 16. Aarhundrede Lægen Cornelius Hamsfort (den yngre) med utrolig Flid. Hans Studier omfattede Fædrelandets Historie i det hele, men særlig Kirkehistorien og da fremfor alt Fyns Stifts. Vel fik han ingen af sine mange Samlinger udgivne; men de ere dog komne Efterslægten til gode. Særlig kan fremhæves hans »Catalogus (ell. Series) Episcoporum Othoniensium«. Men han har ogsaa givet gode Bidrag til Lunde, Roskilde, Aarhus, Ribe og Slesvig Stifters Bispehistorie. Ogsaa om Bisperne i Viborg og Børglum havde Hamsfort gjort Optegnelser; men de ere neppe mere bevarede. De fandtes i sin Tid i det tabte 1ste Bind (A) af de bartholinske Samlinger. For Ribes Vedkommende knyttede han sine Oplysninger som Tillæg til Svanings tidligere nævnte »Chronicon«. Da Hamsfort havde Kilder til sin Raadighed, som nu ere tabte, have hans Oplysninger en selvstændig Betydning, der har givet dem Adkomst til Optagelse i Langebeks og Suhms store Samling af fædrelandske Kildeskrifter, »Scriptores Rerum Danicarum«¹⁾.

I Aarhus udarbejdede Kanniken Hans Pedersen Horsens en »Catalogus Episcoporum Arhusiensium ab an. Chr. 948 ad an. Chr. 1584«, der dog ikke blev trykt og nu er tabt paa enkelte Brudstykker nær²⁾.

Sorø havde ikke været Bispesæde som de foran nævnte Byer; men det gamle Kloster og Kirken med de mærkelige Grave gjemte dog saa mange Minder, at det ikke var underligt, at modtagelige Sind derved opfordredes til Fordybelse i Fortiden. Et Vidnesbyrd om disse Minders Magt foreligger i Skriftet:

¹⁾ I »Historiske Kildeskrifter« 1. R. I, 697 ff. og 2. R. II, 460 ff. har jeg givet udførlige Oplysninger om Hamsforts Forfattervirksomhed.

²⁾ Se Rørdam, Historieskrivn. eft. Ref., S. 61. Jvfr. Kirkehist. Saml. 3. R. III, 342 ff. P. J. Resen, Bibliotheca Academiæ Hafn. donata, p. 129.

Biscop Absalons oc Her Esbern Snaris Herrekomst oc Adelige Stamme: Desligest Sore Closters første Fundatz oc Fundatores. Sammenskreffuen met fljð aff Morten Pedersøn, den 50. Abbet i Sore Closter (etc.) Kbhvn 1589. 4to.

Efter Otto Sperlings vistnok vel grundede Dom er det dog en Bog af ringe historisk Værd (liber fabulis anilibus plenus). Langt større virkelig Betydning har derfor de kronologiske Notitser, som samme M. Morten Pedersen med Flid optegnede og som yde gode Efterretninger om mange, særlig kirkelige Personligheder og Begivenheder fra Optegnerens Samtid¹⁾.

Det samme gjælder Dr. Rasmus Lætus's Skrift »Rerum Danicarum libri XI«, Francof. 1573, 4to, og flere af denne latinske Digters andre poetiske og prosaiske Arbejder, hvori det, som han meddeler om sin Samtid, uden Sammenligning nu har mest Betydning for os. Særlig kan mærkes en Række Karakteristiker af kirkelige Personligheder fra 16de Aarhundrede. I hans, først af nærværende Forfatter udgivne, Skrift, »De nato baptisatoque primo Friderici II. filio« (1577) handler 4de Bog om den danske (og norske) Kirkes Historie og Tilstand, fornemmelig i Christian III's og Frederik II's Tid²⁾, og er et vakkert lille Arbejde, der ikke vil læses uden Interesse, da det ikke, som saa mange andre senere kirkehistoriske Skrifter, bestaar af tør Lærdom, uddragen af Bøger, som vi godt kjende, men væsentlig støtter sig til, hvad Forfatteren selv havde hørt og set.

De kirkehistoriske Studier, der saaledes vare drevne med ikke ringe Flid af forskellige Mænd i det 16de Aar-

¹⁾ Se Ny kirkehist. Saml. III, 483 ff. Præsten Christiørn Nielsen Juels Aarbog (der i Uddrag er trykt i Ny kirkehist. Saml. V, 342—77) gaar ogsaa paa en Maade ud fra Sorø Kloster, men drejer sig ellers mest om Begivenheder i Viborg Stift, særlig i Egnen om Vidskil Kloster.

²⁾ Rørdam, Hist. Kildeskrifter 1 R. II, 690—712.

hundrede, havde faaet et godt Grundlag, da Anders Sørensen Vedel 1579 for første Gang udgav Adam af Bremens vigtige Skrift om Nordens ældste Kirkehistorie, hvoraf et Haandskrift var fundet i Sorø Klosters Bogsamling. Skriftet udkom under følgende Titel:

Historia Ecclesiastica continens Religionis propagatæ gesta, quæ a tempore Caroli Magni vsque ad Imp. Henricum IIII. acciderunt in Ecclesia, non tam Bremensi, quàm vicina Septentrionali ferme vniuersa; scripta ante Annos quingentos à M. Adamo quodam, loci istius Canonico. Nunc recens mendis vindicata, et à tenebris in lucem vocata, studio et opera Andreæ Severini Vellei. Hafn. M. D. LXXIX. 4to.

Vedel havde ikke indskrænket sig til at udgive den gamle Text, men efter Kansler Niels Kaas's Opfordring ogsaa tilføjet oplysende Anmærkninger, hvori Efterretningerne hos Mester Adam sammenholdes med andre Kilder¹⁾. — I en senere Tid have flere andre Forfattere leveret Anmærkninger til Adams Værk eller Dele deraf. Her kan saaledes nævnes den som lærd Oldforsker bekjendte Dr. Otto Sperling den yngre († 1715) og Præsten Friedrich Christian Feustking i Tolk i Angel († 1739). Begges Arbejder bleve dog først publicerede af Westphalen²⁾.

Til Vedels egne storartede Planer, der dog kun for en ringe Del gennemførtes, hørte ogsaa, at han vilde fremstille »den danske Kirkes Krønike« i 7 Bøger; men har han end vel nok faaet adskilligt udarbejdet deraf, saa er det dog neppe mere bevaret. Trykt blev det ialfald ikke³⁾.

¹⁾ Se Wegener, Hist. Efterretn. om And. Sør. Vedel, S. 105 ff.

²⁾ Westphalen, Monum. rer. Germ. II, 615—91: »M. Adami Bremensis Historiæ Ecclesiasticæ libri primi capita XXXII notis Ottonis Sperlingi illustrata«. Ibid. III, 385—400: »Feustkingii Observationes ad M. Adami Historiam Ecclesiasticam ex editione Joach. Jo. Maderi, Helmstadii 1670. 4to«.

³⁾ Pontoppidan, Ann. eccl. Dan. I, Vorrede, S. 4—5. Wegener, Hist. Efterretn. om And. Sør. Vedel, S. 144. 254.

Et Tegn paa voxende Interesse for Fædrelandets Kirkehistorie er den akademiske Tale, som Professor, Dr. theol. Hans Olufsen Slangstrup holdt ved den theologiske Doktorpromotion 15. Sept. 1590, og som han senere (vistnok betydelig udvidet) udgav under følgende Titel:

Oratio de Initiis Doctrinæ Religionis, Propagatione
et Incrementis in inclytis Daniæ, et reliquorum
septentrionalium Regnis, vsque in præsentia tem-
pora. Hafn. 1591. 8vo.

Det er et ret mærkeligt Skrift, ikke blot fordi vi her se Emner behandlede, som ellers ikke plejede at fremdrages ved Universitetet, men ogsaa fordi Bogen indeholder enkelte Efterretninger fra Forfatterens Samtid, som man neppe finder andensteds¹⁾.

I Ribe Skole holdtes i Aaret 1590 en Tale om Hans Tavsens Levned og Fortjenester af den danske Kirke. Den blev vel ikke trykt, men da den endnu er bevaret i Haandskrift, har der kunnet meddeles Uddrag af den i Ny kirkehist. Saml. III, 5—6 og 348—50. Talens Indhold synes fornemmelig øst af den da endnu levende mundtlige Overlevering, hvorved det sagnagtige har faaet en vis Overvægt; men den indeholder adskillige ellers ukjendte Træk, der fortjene Opmærksomhed.

I Aaret 1595 begyndte Arild Hvittfeldt Udgivelsen af sin Danmarks Riges Krønike, sluttet 1604 (10 Bind i 4to, paany udgiven i 2 Bind i Fol. 1652), et Værk, der blev grundlæggende baade for Fædrelandets almindelige og for den danske Kirkes Historie, saa langt det rækker, nemlig til Kong Christian III's Død. En særlig (sidste) Del deraf udgjør:

¹⁾ Flere saadanne har jeg omtalt i mit Skrift: Kjøbenhavns Univ. Hist. 1537—1621. Ved at omtale Knud Lavards Død har Slangendorphius den Efterretning (Bl. L. 6), at hans Kilde og Kapel paa den Tid endnu fandtes (»fons adhuc cum fano conspicitur«). Bl. N. 8—O. 4 findes et Afsnit om de kgl. Begravelser i Ringsted og Sorø.

Den Geistlige Histori offuer alt Danmarckis Rige, Det er: En kort Crønike, Hvorledis Bisperne sammesteds, Oc den christelige Religion vdi disse Lande er forfremmet, opuoxt oc forekommen indtil vor tid. Sammeledis it Register om de Norske Bisper. Ved Arrild Huitfeld R. C. Kbh. 1604, 4to. (I Folioudgaven af 1653 124 Sider).

I en Fortale (dat. Kjøbenhavn, Kyndelmesse Dag 1604), hvorved Hvitfeldt tilegner sin gamle Kynding, Sjælands Biskop Dr. Peder Vinstrup, dette Værk, udtaler han sig paa sin ejendommelige, fyndige Maade om, hvad der forvoldte Romerkirkens Fald, og hvad der er det blivende i Kirken, om ogsaa de udvortes Former omskiftes. Angaaende sine Kilder bemærker han med Hensyn til Bispernes Historie: »Hertil haver mig hjulpet af Eders Medbrødre højlærd Mand M. Mogens Matzsøn, min gode Ven, Superintendent udi Skaane, som haver sammensanket Lunds Ærkebisper deres Historie, Licentiat Cornelius Hamsfort til Odense, som haver beskrevet de fynske Bisper, og D. Henricus Høyer af Bergen, som haver antegnet os de norske Bisper, hvilket jeg dem til Ære heller vil bestaa end fortie. Hvad det andet er, haver jeg selv sammendraget [det] her og der, hvor jeg bedst kunde«. — Som et særligt Skrift udgav Hvitfeldt:

En Historisk Beskriffuelse om en Erchebiscop wdi Lund, som hede Her Jens Grand, som bleff fangen aff Konning Erich Menuedt, Oc siden erlediget aff samme sit Fengsel. Kbh. 1599. 4to (29 Sider).

Denne underholdende Skildring, der, som Hvitfeldt siger, for nogle Aar siden var ham meddelt af en god Ven, blev oftere optrykt (1635 og 1650 i 8vo) og føjedes som Tillæg til Bispekrøniken i Folioudgaven af Hvitfeldts Danmarks Krønike. — Sædvanlig tillægger man ogsaa Hvitfeldt den første Udgave af Ælnods Skildring af Knud den helliges Liv og Martyrdød, der har til Titel:

Historia S. Canuti Regis et Martyris Othoniæ sepulti per Ælnothum Anglicum ante 400 annos conscripta. Haffniæ ex officina Typographi Henr. Waldkirchii M. DC. II. (8vo).

Herved er dog at bemærke, at i den korte Fortale er det Bogtrykkeren, der taler til Læseren og fortæller, at Haandskriftet var ham meddelt »ex Bibliotheca nobilis viri, D. Arnoldi Wittfeldii, Regni Cancellarii«, saa Hvitfeldt vel altsaa ikke rettelig kan betegnes som Udgiver af denne mærkelige lille Historie, skjønt han formodentlig har henledet Opmærksomheden paa den og ved velvilligt Udlaan af Haandskriftet har bidraget til, at Historien kom for Lyset.

Samtidig med Hvitfeldt og efter hans Død arbejdede M. Klavs Christoffersen Lyskander i den danske Kirkehistorie. Støttet til Vedels Udgave af Adam af Bremen havde han i sine unge Dage forsøgt i latinske Vers at fremstille Kristendommens Indførelse i Norden i et lille Skrift, der har til Titel:

Propagatio fidei et religionis Christianæ in Dania, Norvegia, Svecia et aliis vicinis Regnis ac terris arctoïis, in qua ordine et breviter Regum gesta, Pontificum institutiones, temporum instaurationes (etc.) Carmine elegiaco describuntur. Hafn. 1582. 4to.

Siden syslede han, ligesom Vedel før ham, med Planen til en stor fædrelandsk Encyclopædi. Danmarks Religionsforfatning i Oldtiden, Middelalderen og den nyere Tid, Skolernes og Universitetets Historie skulde indgaa som væsentlige Bestanddele af dette overordentlig stort anlagte Værk, der var beregnet paa i det hele at udgjøre 116 Bøger¹⁾. Men lige saa lidt som Vedel naaede Lyskander til Ende med sit Forehavende. Dog have vi bestemte Beviser for, at hans kirkehistoriske Arbejde var naaet ud over den første Begyndelse. I nærværende Udgivers Værge findes

¹⁾ Rørdam, Kl. Lyskanders Levned, S. 70.

nemlig et paa dansk affattet længere Afsnit af Værket, der rækker fra den ældste Tid (om end et Par af de første Blade maaske mangle) og indtil Svend Estridsens Død. Det er en Afskrift, taget af den theologiske Professor Hans Vandal († 1710), formodentlig efter Forfatterens Haandskrift i det gamle Universitetsbibliothek, der gik til Grunde i Branden 1728¹⁾. Da Lyskander har anført sine Kilder i Randen, kunne vi se, at han næsten udelukkende har øst af trykte Værker (Adam af Bremen, Saxo, Krantz og andre); men enkelte Gange beraaber han sig dog paa utrykte Kilder, saasom Jon Tursens ovenfor nævnte Kirkekrønike og en vis, ellers ubekjendt Martinus Roschildensis²⁾, hvorved han synes at betegne Forfatteren til den af Arne Magnussen i Aaret 1695 udgivne anonyme »Sjælandske Krønike«, som Lyskander ogsaa andensteds ses at have benyttet³⁾. — For øvrigt udmærker hans Arbejde sig ved sin gode danske Stil og Tone, saa det havde været ønskeligt, om det i sin Tid var blevet trykt, selv om det villig kan indrømmes, at historisk Nøjagtighed og kritisk Blik ikke er Forfatterens Specialitet. Da han intetsteds i Værket citerer Hvitfeldts Krønike, er det vel rimeligt, at hans kirkehistoriske Udarbejdelse tilhører Tiden omkring 1600 eller før.

Til Lyskanders kirkehistoriske Arbejder kan i visse Maader ogsaa regnes hans Oplysninger om danske Skribenter (Scriptores Danici), da jo de allerfleste Skrifter fra Fortiden mere eller mindre ere af kirkelig Art. Lyskanders Karakteristiker af Forfatterne kunne ogsaa, uagtet de ere holdte

¹⁾ I Lyskanders anf. Levned, S. 311—13, er der meddelt en Prøve af dette Haandskrift.

²⁾ Den Efterretning, som Lyskander har hentet fra »Mart. Rosch.», er Notitsen om, at Knud Lavard, ved sin Faders Bortrejse til det hellige Land, blev overgivet til Skjalm Hvides Varetægt, en Notits, som findes i den sjælandske Krønike (Scr. Rer. Dan. II, 607).

³⁾ I Fortalen til »Danske Kongers Slectebog« (Bl. b. iij) siger Lyskander nemlig, at Saxo var »født udi Sælland aff de gamle oc eddelige Langers Herrstamme«, en Efterretning, som han kun kan have fra den sjælandske Krønike (Chron. Danorum et præcipue Sialandiæ).

vel meget i Lovtalertonen, jevnlig give en og anden velkommen kirkehistorisk Oplysning, ligesom han har kjendt adskillige Skrifter, som nu ere tabte.

Sjælands bekjendte Biskop, Dr. Hans Povlsen Resen († 1638), der paa flere Maader har givet tilkjende, at han besad historisk Sands, foranledigedes ved Hundredaarsfesten for Reformationen, der især efter hans Tilskyndelse fejredes her i Landet d. 31. Oktober og 1. November 1617¹⁾, til at udgive en Fremstilling af Reformationshistorien under Titel:

Lutherus triumphans Jubilæis sanctè continuandis
per Septentrionem — — Ad usum ministrorum
V. D. in Regn. Dania et Norvegia etc. Hafniæ.
[Uden Aar]. 8vo.

Hvad der udmærker dette Skrift, er Forfatterens omfattende Kjendskab til Reformationslitteraturen saa vel i Tydskland som her hjemme. Tillige har han for Danmarks Vedkommende foruden Reformatorernes Skrifter²⁾ benyttet i det mindste een Kilde, som ikke mere er tilgængelig, nemlig den ældste (nu tabte) Universitetsmatrikel, skjønt det des værre just ikke er meget, han fremdrager deraf. Det kan stille sig tvivlsomt, om Forfatteren, den Gang han udarbejdede Skriftets Hovedparti, har kjendt Hvitfeldts Krønike. Han beretter nemlig selv, at det egentlig var en Forelæsning, han havde holdt 1596, altsaa for mere end 20 Aar siden, for Studenterne. Men Hvitfeldts Frederik I's Historie udkom først 1597 (Fortalen er dat. 1. Sept. 1596). Dette Værk har Resen altsaa ikke haft til Raadighed, da han udarbejdede sin Forelæsning; Hvitfeldts Christiørn II's Historie udkom vel 1596, men det er dog uvist, om Resen

¹⁾ Se Rørdam, Kbhvns Univ. Hist. 1537—1621. III, 310 ff.

²⁾ Bl. I 7 omtaler Resen »Enchiridion Latinum (Petri Palladii) impressum Lipsiæ anno 1543«. Denne Udgave nævnes ikke blandt de forskjellige andre Udgaver af dette yndede Skrift, som omtales af C. Bruun i Aarsberetn. fra det kgl. Bibliothek. II.

har kunnet benytte den. Naturligvis kunde Resen senere have bearbejdet Stoffet paa ny. Men deraf er der intet bestemt Spor. Rimeligvis maa Hovedpartiet af hans Skrift, nemlig den Del, der har til Overskrift »Indicatio eorum, quæ in annuis Jubilæis Evangelicis per Septentrionem in primis considerari possunt«, derfor betragtes som udarbejdet uafhængig af Hvitfeldt, medens derimod Indledningen, »Jubilæi solennis Intimatio«, sikkert er skreven 1617, og heri henvises da ogsaa baade til Hvitfeldt's Christiørn II's Historie og til latinske og danske Haandskrifter, som Hvitfeldt havde efterladt.

Noget Mesterværk med Hensyn til Indhold eller Stil er Resens Skrift ingenlunde; men for den, der nøjere vil studere Reformationshistorien, har det dog sin Interesse, skjønt man ofte vil komme til det Resultat, at Forfatteren har ladet det mangle paa tilstrækkelig Nøjagtighed. Hist og her har han dog, som det synes, haft Kilder til sin Raadighed, som nu savnes. Et Udtog af Skriftet skal derfor meddeles som Tillæg til nærværende Afhandling. — Blandt de haandskrevne Udkast, som Resen efterlod sig, fandtes et med Titel »Annales contracti Ecclesiæ Christianæ per Septentrionem, seu Vineæ Septentrionis«. Det blev af hans Sønneson foræret til Universitetsbibliotheket, men gik til Grunde med dette 1728¹⁾. Meget er dog vel neppe tabt derved, da Forfatteren vistnok savnede Betingelserne for en dybere Indtrængen i Emnet.

Resens Kollega i det theologiske Fakultet, D. Kort Aslaksen († 1624), holdt ved Reformationsfesten et historisk Foredrag om de mindeværdige Begivenheder, der for 100 Aar siden baade i Tydskland og Norden havde frembragt saa store Forandringer i den kirkelige Orden. I gjennemarbejdet og forøget Skikkelse udgav han senere dette Foredrag først 1621 paa Latin og Aaret efter paa Dansk under følgende Titel:

¹⁾ Petri Joh. Resenii Bibliotheca Academiæ Hafn. donata, p. 376.

Theologiske oc Historiske beskriffuelse om den Reformerede Religion, ved D. Morten Luther, Huorledis den først i Saxen, siden i disse tuende naffnkundige Kongeriger, Danmarck oc Norge vnder 4 mechtige Konger Friderico I. Christiano III. Friderico II. Christiano IV. nu regerendis, er plantet, tilvoxen, oc bevaret. Med it Historiske Register, om huis tenckværdigt i disse Riger oc omliggende Lande, vdi fremfarne hundrede Aar sig tildraget haffuer. Først paa Latine sammenskreffuet aff Cunrado Aslaco Bergensi. Nu menige Mand til gaffn paa Danske vdsat, mangededs forbedret oc formeeret. Kbh. 1622. 4to.

I vore Dage, da Kravet til historisk Nøjagtighed og Kritik er betydelig større end for halvtrediehundrede Aar siden, kan Kort Aslaksen's Skrift ganske vist ikke mere tilfredsstille os¹⁾, men derom kan der ikke tvivles, at det har været meget velkomment i sin Tid og har udfyldt et Savn. En og anden brugbar Notits, navnlig fra den Tid, der laa Forfatteren nærmest, kan vel ogsaa endnu hentes derfra. Her fremkom saaledes for første Gang en udførlig Beretning om Afvisningen af Jesuiten Laurits Nielsens (Kloster-Lasses) Forsøg paa at vinde Indgang her i Landet. I Fremstillingen af Reformationens Indførelse i Danmark følger Forfatteren nærmest, om ikke udelukkende, Hvitfeldt. Den sidste og større Halvdel af Bogen udgjøres af »Et hundrede Aars Chronologi eller Tid-tafle« fra 1517 til 1621, der tildels endnu vil kunne gjøre Nytte, da den indeholder Notitser om en Mængde, især kirkelige og akademiske Personligheder.

Fra samme Tid have vi forskjellige haandskrevne Optegnelser af kronologisk Art, der jevnlig med Frugt kunne

¹⁾ Se t. Ex. Paludan-Müllers Kritik (i Vidensk. Selsk. Skr. 5 R. Hist. og philos. Afd. II, 245) af den Tale, Kort Aslaksen lader Frederik I holde til Bisperne paa Herredagen i Odense 1527.

raads spørges under mere i det enkelte gaaende kirkehistoriske Undersøgelser. Saaledes kan, foruden Morten Pedersens allerede nævnte Kalenderoptegnelser og Christiern Nielsen Juels Aarbog, fremhæves Biskop Peder Hegelunds Almanakoptegnelser, der omfatte Tidsrummet 1565—1614 og indeholde en Rigdom af Notitser, særlig vedrørende Personer og Forhold fra Ribe By og Stift. Originalerne gemmes i Hjelmstjernes Samling. Udførlige Uddrag af Optegnelserne for Aarene 1565—72 findes trykte i Magazin til den danske Adels Historie, S. 77 ff. og 151 ff. Fra Ribe stammer ogsaa Peder Christensens og Ægidius Lauritsens Antegnelser, der findes meddelte i Kirkehist. Saml. 3. R. II, 472 ff. og IV, 30 ff. Af lignende Beskaffenhed ere de Optegnelser, Præsten i Kallundborg, Jørgen Jacobsen († 1617), og andre have indført i Ars Herreds gamle Provstebog (meddelte i Ny kirkehist Saml. V, 152 ff.), samt de Antegnelser, et Par Præster i samme Egn, Jesper Melchiorsen († 1611) og Christen Christensen Herløv († 1654), begge i Raklev, have efterladt¹⁾.

Blandt Folkeskribenten Niels Heldvads († 1634) talrige Skrifter er der adskillige, som hente mere eller mindre af deres Stof fra Kirkehistorien, særlig Fædrelandets²⁾. Deriblandt kunde især nævnes:

Sylva chronologica circuli Baltici, Das ist: Historischer Wald vnnd Vmbzirck dess Baltischen Meers (etc.) I—II. Hamburg, 1624. 4to. (135 + 327 Sider).

Dette Skrift, der indeholder baade Topografi og Historie, og kun medtager de kirkelige Begivenheder som Led af den almindelige Historie, hører til den Slags Kilder, som

¹⁾ Uddrag findes i Kirkehist. Saml. 3. R. II, 284—94.

²⁾ Se Kirkehist. Saml. 3. R. VI, 201 f. Til de Skrifter af Heldvad, som her ere anførte, kunde have været føjet: *Calendariographia Sacra*, Kbh. 1618, der bl. a. indeholder en udførlig Fortegnelse over Bisperne i Danmark (Bl. Cc.—Gg.).

man gjør vel i ikke at stole altfor ubetinget paa eller benytte for meget, da Forfatterens livlige Fantasi og Lyst til pikante Fortællinger gjør ham mindre skikket til at referere troværdigt. Chr. Olivarius udtrykker sig i sin Udsigt over den danske Kirkehistories Kilder¹⁾ ganske træffende om denne Forfatter, naar han siger: »Qvæ Nic. Heldvaderus in sylva Chronologica affert, ita plerumqve sunt comperata, ut eadem ex ipsis potius fontibus haurire consultum duxerimus«. Saa stor en Læsning Helvad end nemlig har, saa hører han dog absolut til Andenhaandsskribenterne, der i Regelen kun kan vindicere sig selv Ejendomsret til Fejltagelserne og Misforstaaelserne.

Af samme Art, men endnu ubetydeligere, var Bogfører Jens Sørensen Nørnissom i Roskilde, der bl. a. to Gange (1635 og 1650) udgav den af Hvitfeldt først publicerede Historie om Jens Grand²⁾ og til den sidste Udgave føjede »Catalogus eller Register paa de værdige Fædres, Biskopers, Naffne udi Roskild, fra den første og til vor Tjd, Aar 1649, med nogle Epitaphijs oc Graffskrifter« (Kbh. 1649. 8vo).

Vigtigere ere dog de kirkehistoriske Bidrag, som et Par meget udbredte og yndede Skrifter af Boghandler Jens Lauritsen Wolf i Kjøbenhavn indeholde, nemlig hans »Evigvarende Kircke, Politisk oc Huuszholdnings Calender« (Kbh. 1648. 4to), og hans »Encomion Regni Daniae, Det er: Danmarckes Rjges Loff« (Kbh. 1654. 4to). Det sidste Skrift hæver sig navnlig ikke saa lidt over de sædvanlige Boghandlerforetagender og maa endnu jevnlig raadspørges.

¹⁾ I »Prooemium« til Skriftet: De vita et scriptis Pauli Eliæ Carmelitæ, 1741.

²⁾ I den første Udgave aftrykte han ogsaa Hvitfeldts Fortale til Historien, men i den anden Udgave udelod han den og skrev selv en Fortale, hvori han gjorde et temmelig uheldigt Forsøg paa at lægge sin kirkehistoriske Indsigt for Dagen.

Der er formentlig ingen Grund til her at dvæle ved de kongelige Historiografer Joh. Is. Pontanus († 1639) og Joh. Meursius († 1639), da deres Skrifter vedrørende Danmarks Historie i alt væsentligt kun ere Omskrivning af danske Kilder (Hvitfeldt, Svaning o. a.) Dog skal den ny Udgave af *Ælnod*, som Meursius 1631 besørgede, nævnes¹⁾. I Fortalen fortæller Udgifveren, at da han i sin Egenskab af kgl. Historiograf fik en Del Manuskripter sendte ud til Sorø fra Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn, forefandt han deriblandt en Codex af *Ælnods Historie*, som han med Interesse gennemlæste og derpaa besluttede sig til at udgive. Han var allerede skreden temmelig frem i Afskrivningen, da han berørte Sagen i en Samtale med sin Kollega, Prof. eloqv. M. Steffen Stephanus, som underrettede ham om, at Bogen allerede var trykt i Kjøbenhavn for c. 28 Aar siden, og strax tog et Exemplar frem af sit rigt forsynede Bibliothek og viste Meursius det. Herved blev denne vel noget vaklende i sin Plan, men bestemte sig dog endelig til at udgive Manuskriptet paany, da han mente sig i Stand til at foreslaa flere rigtigere Læsemaader og ønskede at ledsage Bogen med historiske Anmærkninger. Efter Langebeks Dom, er det dog meget tvivlsomt, om Meursius's Udgave betegner noget Fremskridt, især da hans Anmærkninger heller ikke ere af stort Værd¹⁾.

I Historiografembedet efterfulgtes Meursius af den ovennævnte Steffen Hansen Stephanus († 1650), en af vore historiske Kilder saare fortjent Mand. Særlig Kirkehistoriker var han vel ikke; men vi skyldte ham dog Takken for, at mange uundværlige Kildeskrifter, der ogsaa oplyse

¹⁾ *Ælnothus Monachus Cantuariensis, De Vita et Passione S. Canuti, Regis Daniæ; Item, Anonymus, De Passione S. Caroli, Comitis Flandriæ, eius F. Joannes Meursius ex Codice Bibliothecæ Hafniensis descripsit, edidit et Notas addidit. Hafn. 1631. 4to. (118 Sider) Tilgnet Frantz Rantzow.*

²⁾ *Script. Rer. Dan. III, 325 sq., hvor Ælnods Historie paany er udgivet.*

vor Kirkes Historie, endnu ere bevarede i hans omhyggelige Afskrifter, af hvilke de allerfleste nu findes i svenske Bibliotheker¹⁾. Da Tiderne vare vanskelige og Stephanius døde tidlig, fik han langt fra alt udgivet, hvad han havde forberedt til Trykken; men hans Ven og Svigerfader, Provst Hans Svaning d. y. paa Samsø, sørgede dog for, at hans smukke Fremstilling af de sidste ni Aar af Christian III's Historie, hvori ogsaa de kirkelige Forhold behandledes med fornøden Opmærksomhed, kom for Lyset paa en sømmelig Maade²⁾.

Da Christian IV styrtede Danmark ind i Tvediveaars-krigens Rædsler, begyndte en Periode af Tilbagegang for Land og Folk, der ved fortsatte ulykkelige og al Folkets materielle Kraft udmarvende Krige bragte Staten til Afgrundens Rand. Denne Periode, som varede gennem et Par Menneskealdre, var meget ugunstig for Litteraturen. Det mærkes i alle Retninger, og da ogsaa med Hensyn til Kirkehistorien. I 50 Aar fremkommer kun lidet, der er værd at nævne.

Vil man strække sig vidt, kan dog anføres Professor Rasmus Vindings Bidrag til Københavns Universitets Historie (*Regia Academia Hauniensis*, 1665), da Universitetet

¹⁾ Se S. B. Smith, Om Københavns Universitetsbibliothek før 1728, S. 31 ff. 166 ff. Scr. Rer. Dan. IX sub Stephanio. I Arne Magn. Saml. 291 Fol. findes et Hdskr. med Titel: *•Sorensis Monasterii (ubi nunc est schola regia) Antiquitates, collectæ Anno Chr. 1608 et nonnullis sequentibus a S. J. S.* Det kan ikke være tvivlsomt, at S. J. S. betyder Steph. Joh. Stephanius; men 1608 var denne kun 9 Aar gl. Rimeligvis stammer da Hdskr. væsentlig fra hans Fader Johannes Stephanus, der var Forstander for Sorø, om end Sønnen senere kan have gjort Antegnelser deri. Det fornævnte Hdskr. er kjendelig en Afskrift, i alt Fald ikke skrevet hverken med den ældre eller den yngre Stephanius's Haand.

²⁾ Stephani Johannis Stephanii *Historiæ Danicæ libri II*, qvi res memoratu dignas complectuntur in Dania gestas, regnante Christiano Tertio, ab. an. Chr. 1550 ad an. 1559. Opus posthumum. Sorø 1650, 4to. (123 Sider). Siden paany udg. af Gram sammen N. Cragii *Annal. Christiani III.* Hafn. 1737. Fol.

den Gang altid betragtedes som en Fløj af Kirken, og Skriftet indeholder Oplysninger, som ere værdifulde — ikke saa meget ved stræng Nøjagtighed som derved, at Vinding har øst af Kilder, hvoraf adskillige ikke mere ere tilgængelige. Fra en lidt tidligere Tid kan mærkes: Caspar Bartholins »Oratio de ortu, progressu et incrementis Academiæ Regiæ Hafniensis, cum Rectorum et Professorum catalogo ab An. 1540 ad 1620 perducto«. Hafn. 1620. 4to. Witteb. 1645. 4to. Ligeledes kan nævnes Professor Peder Hansen Resens Samling af kjøbenhavnske Indskrifter, især fra Kirkerne (Inscriptiones Haffnienses, 1668), thi om dette Værk gjælder det samme, som er bemærket om Vindings ovennævnte Skrift, nemlig at det yder Bidrag til Fædrelandets Kirkehistorie, og at de Kilder, hvoraf Resen har øst, nu ere udtørrede, da de gamle Kirker, hvori Indskrifterne fandtes, ikke mere existere¹⁾. Begge Værker vidne desuden om hæderlig Flid og Gavnelyst, der saa meget mere bør paaskjønnnes, som begge Udgiverne selv maatte bekoste Skrifternes Trykning; thi ogsaa dette er ejendommeligt for hin Tid, at det næsten var umuligt at faa noget Skrift trykt, naar man ikke selv havde Raad til at betale Trykkeomkostningerne²⁾.

Resens stort anlagte »Atlas Danicus«, en Danmarks Beskrivelse, der ogsaa indeholdt kirkehistoriske Efterretninger, blev des værre aldrig trykt. Adskilligt af Værkets Indhold blev dog senere excerperet af forskjellige.

Medens Resen havde Raad til at udgive sine »Inscriptiones« fra de kjøbenhavnske Kirker, maatte mange andre, der syslede med lignende Arbejder, efterlade deres møjsommelig tilvejebragte Indskriftsamlinger utrykte. Dette

¹⁾ Det ældste Skrift man har, vedrørende danske Indskrifter, er: Laurentius Asserous: *Inscriptionum Selandicarum Daniæ Antigrapha*. Hafniæ 1621. 12mo. Om Udgiveren, der var fra Blekingen, findes Efterretninger i Kirkehist. Saml. 3 R. III, 248 og fl. St.

²⁾ Se Vindings Fortale til hans *Academia Hauniensis*.

gjælder saaledes en anonym »Fortegnelse offver hves Graf-skriffter tillige med hves andet merchverdigt, der findis udi Roeskilde-Domkierche«, hvilken gjemmes i Thottske Saml. 1406, 4to, og synes at være omtrent fra Aaret 1673¹⁾.

I Odense syslede Jens Bircherod 1677 ff. flittig med Indskrifterne i Kirkerne, som han afskrev, medens hans yngre, udmærket begavede Broder Jakob B. aftegnede Epitafierne og stak dem eller lod dem stikke i Kobber. Det var deres Hensigt at udgive dem, og det vilde være blevet et smukt Værk. Men Jakob Bircherods uventede Død, da han paa en Udenlandsrejse omkom ved at bade sig i Seinefloden, bidrog vistnok til at Arbejdet blev henliggende utrykt²⁾. I det endnu bevarede Haandskrift, Thottske Saml. 1426, 4to, og andensteds findes Kobberne aftrykte.

I Aarhus foranstaltede Præsten og Kanniken Hans Rhumann en Samling af »Inscriptiones Aarhusienses« (1666), der dog ikke indskrænker sig til de blotte Indskrifter i Domkirken, men ogsaa indeholder forskellige andre Oplysninger om de gamle kirkelige Monumenter og de Personer, som de minde om. Skriftet blev ikke trykt, men det bevares endnu i Aalborg Stiftsbibliothek³⁾ og er for en Del benyttet af Pontoppidan ved Udgaven af *Marmora Danica* (II, 85 ff.). Et Stykke deraf findes meddelt i Kirkehist. Saml. 3. R. II, 458 ff. (jvfr. VI, 590)⁴⁾.

¹⁾ Flere senere Indskriftsamlinger fra Roskilde nævnes hos Løffler, Gravstenene i Roskilde Domkirke (Kbh. 1885), S. XI, hvortil kunde føjes: »Inscriptiones, quæ in templo cathedrali Roskildensi inveniuntur, exscr. Laur. Lycke« (Univ. Bibl., Addit. 222. 4to og 137 Fol.).

²⁾ Jvfr. Dän. Bibl. IV, 415. Engelstoft, Odense Bys Hist., 2 Udg., S. 330 f. Dansk biogr. Lexicon. II, 293.

³⁾ I Kgl. Bibl., Ny kgl. Saml. 414 a. b. og 415 Fol. findes ogsaa Hdskrifter indeholdende »Inscriptiones Aarhusienses«, vel fornemmelig Afskrifter af Rhumanns Arbejde.

⁴⁾ Hos Sibbern, *Bibliotheca Historica Dano-Norvegica*, p. 302, anføres: »Henrici Blichfeldi, Pastoris Aarhusiensis ad templum D. Virginis A. 1703 defuncti: Prima fundamenta Historiæ Ecclesiasticæ

Ogsaa fra andre af Landets Hovedkirker som Viborg og Slesvig haves omtrent fra samme Tid lignende Indskriftsamlinger¹⁾. Ingen af disse kan dog maale sig med Peder Terpagers Samlinger fra Ribe, der ogsaa havde en bedre Skjæbne end de andre, som maatte ligge hen udsatte for alle de Tilfældigheder, der kunne ramme Haandskrifter. Som Forløber for en historisk Beskrivelse af sin Fødeby Ribe, hvor Terpager i over et halvt Aarhundrede beklædte Lektoratet ved Domkirken, udgav han nemlig 1702 »Inscriptiones Ripenses« og 1714 et »Appendix« til samme. Han fornyede Mindet om Bisperne i Ribe ved 1704 at udgive D. Hans Lauritsen (Amerinus's) tidligere omtalte latinske Vers om dem, fortsatte indtil hans egen Tid, samt 1708 Svanings »Chronicon Ecclesiæ Ripensis« med Hamsforts Tillæg. Sit store Kjendskab til de forskjellige Landes, og ikke mindst Danmarks liturgiske Litteratur lagde han for Dagen i den lærde Fortale, hvormed han 1706 forsynede sin latinske Oversættelse af Danmarks Kirkeritual. Hans Hovedværk er dog Bogen om Ribe, *Ripæ Cimbricæ Descriptio*, som han samlede Bidrag til i næsten et halvt Aarhundrede. 1702 omtaler han Bogen som snart færdig. Men den udkom dog først en Menneskealder senere.

Ved at omtale Indskriftlitteraturen have vi overskredet det 17de Aarhundredes Udgang. Vi vende derfor tilbage for ogsaa at paavise andre Retninger, i hvilke Trangen til Sysselsættelse med fædrelandske Minder af kirkelig Natur ytrede sig. Det vilde føre os for vidt, om vi skulde opregne allø de Biografier, som haves af enkelte kirkelige Personligheder, skjønt de ofte yde Oplysninger, som ikke

personalis, sive Episcoporum, Theologiæ Lectorum, Pastorum, Rectorum et Conrektorum Aarhusiensium, inde a tempore reformationis recensens, qvem tamen intervenientibus fatis imperfectum reliquit«. Dette Hdskr. er neppe mere bevaret.

¹⁾ Om Viborg se Kirkehist. Saml. 3. R. IV, 559. I Thottske Saml. 1794, 4to, findes »Memoranda templi cathedralis Slesvicensis«.

ere til at foragte. Allerede fra det 16de Aarhundrede haves enkelte saadanne, saasom Anders Sørensen Vedels fortræffelige Levnedsskildring af Præsten Jens Pedersen Grundet i Ribe, vedføjet Udgaven af dennes »Similitudines« (1567), og Niels Hemmingsens smukke Karakteristik af M. Peder Povlsen, Lektor og Sognepræst i Roskilde, i Skriftet »It vist oc fast tegen, huor paa huer kand kende sig selff, huad heller hand er Guds barn eller ey« (1577). I det 17de Aarhundrede blev det mere og mere Skik især ved fremtrædende Personligheders Jordefærd at meddele vedkommendes Personalialia (»Testamente«). Af slige Optegnelser have vi ikke faa vedrørende Mænd af gejstlig Stand endnu bevarede, nogle i trykte Ligprædikener, langt flere i Manuskript¹⁾.

Til Tidshistorien, særlig i kirkelig Henseende, kan hentes Bidrag i den af Hans Theophilisen Sadolin, Præst i Horbelev paa Falster 1619—74, i Hdskr. efterladte Aarbog, der trods sin private Karakter indeholder adskillige Efterretninger, der ikke ere uden mere almindelig Interesse, særlig angaaende de trange og vanskelige Forhold for Præsterne under Svenskekrigen 1657—60 og de derpaa følgende næsten lige saa ødelæggende Tider, da de haarde og uendelige Beskatninger bragte dem, der gjerne vilde holde sig paa Retfærdighedens Vej og yde enhver sit, næsten til Fortvivlelse. Sadolins Optegnelser have en Del Lighed med dem, som Præsterne Mads Pedersen Farstrup og Laurits Axelsen i Viborg Stift efterlod sig fra det 17de og Begyndelsen af det 18de Aarhundrede, hvilke, ledsagede af oplysende Anmærkninger, bleve udgivne i Aalborg 1813 af Ign. Becher.

Den af Præsten Jakob Clausen († 1668) forfattede »Ærendlefs oc Olsdorps Præste-Chronike fra Aar 1415 oc

¹⁾ Adskillige saadanne ere meddelte i Kirkehist. Samlinger, f. Ex. Biskop Hans Vandals Levned (3. R. V, 93 ff.), Biskop Erik Mogensen Graves Selvbiografi (3. R. III, 311 ff.), Præsten Ebbe Jensen Bruns Autobiografi (3. R. II, 689 ff.) og flere lignende.

siden frem beregnet« er i sin Art et meget godt Arbejde. Det blev ikke trykt, men da det originale Haandskrift er bevaret, har denne Præstekrønike kunnet føres for Lyset i Kirkehist. Saml. II, 156 ff. — En anden Sognehistorie fra samme Tid er Præsten Frederik Castensen Dreyers »Ondlosa πολυξέστος« (1664). Den blev heller ikke trykt, men udbredtes i talrige Afskrifter. Hvad der er af historisk Betydning i den (særlig en Del gamle Dokumenter vedrørende Ondløse Kirke) er kommet H. F. J. Estrup til Nytte, da han 1838 udgav sin Historie om »Tygestrup, som det var, og som det er«¹⁾.

De af Richard Petersen, Præst til S. Laurentii Kirke paa Før († 1678), samlede kirkelige Efterretninger fra Før bleve senere udgivne af O. H. Möller i Dänische Bibliothek VI, 328 ff. De ere temmelig kortfattede.

I Kallske Saml. 501. 4to findes et Haandskrift med Titel: »Annotatio Præpositorum et Pastorum, qvi a tempore Reformationis docuerunt in Dioecesi Aarhusiana«. Trods den latinske Titel er Texten dog paa Dansk og meddeler kortfattede Efterretninger om Præsterne i Aarhus Stift omtrent indtil Aaret 1690, til hvilken Tid Haandskriftet, der savner Forfatternavn, vistnok ogsaa maa henføres.

Den af Universitetspedellen Peder Muus forfattede »Catalogus Pastorum Sielandia« gaar fra Reformationen omtrent til Aaret 1670²⁾ og indeholder ret paalidelige, om end kortfattede Notitser om Præsterne i Sjælands Stift, der saa meget mere maa paaskjønnnes, som dette Stifts Bispearkiv fortæredes af Luerne 1728, og altsaa ikke yder nogen Vejledning før efter dette Aar.

Præsten Mag. Christen Erichsen († 1711) nedlagde i sin haandskrevne »Viborg Bys Beskrivelse« en

¹⁾ Hdskr. af F. C. Dreyers Værk i Kgl. Bibl., Ny kgl. Saml. 701—2. 4to. Gl. kgl. Saml. 2346. 4to. Thottske Saml. 1414. 4to og 458. 8vo.

²⁾ Hdskr. i Gl. kgl. Saml. 2990. 4to. Jvfr. Kirkehist. Saml. 3. R. V, 345 ff.

Mængde Efterretninger om denne gamle Stiftsstads kirkelige Forhold i de henrundne Tider. Kun et kort Udtog af hans omfattende Samlinger kom for Lyset 1727; dog haves i Haandskrift endnu en Del af hvad den flittige Mand havde bragt tilveje til Oplysning af sin Fødebys Historie. Adskilligt deraf er kommet senere Granskere til gode¹⁾.

I Form af (latinske) Taler ved Skolehøjtideligheder kom jevnlig Meddelelser frem, der ikke er uden kirkehistorisk Betydning. Dette gjælder saaledes den Tale, Biskop Peder Villadsen 1672 holdt ved Indsættelse af en Konrektor ved Viborg Skole. Da den indeholder ret mærkelige, om end noget sagnagtige Træk af Skolens Historie lige fra Reformationens Dage af, er et udførligt Uddrag af den meddelt i Kirkehist. Saml. 3. R. IV, 502 ff.

Fra Odense haves et Par lignende historiske Taler, nemlig dels en utrykt »Oratio Jubilæa de Reformatione«, som det synes holdt 1692, og indeholdende Bidrag til Reformationens Historie i Odense²⁾, dels en Tale fra 1694 af Rektor Elias Naur, der giver Oplysninger om Rektorerne (og Biskopperne) sammesteds. Den udkom nogle Aar efter under følgende Titel:

Eliæ Naurii Oratio valedictoria de clarissimis et beatissimis Scholæ Otheniensis Rectoribus, habita in Auditorio Schol. Othen. die IX Maji 1694. Hafn. 1699. 8vo. (68 Sider.)

Trods den temmelig højtravende Stil er Talen ikke uden historisk Værd.

Blandt de historiske Haandskrifter, som Vartov-Præsten Anders Matthiasen Hjøring († 1678) efterlod, vil man finde et og andet fra hans egen Tid, der er oplysende

¹⁾ Se Worms Lexicon over lærde Mænd I, 284. Pontoppidan, Marmora Dan. II, 191 f. Hofman, Foundationer III, 237—8. Heise, Diplom. Viberg., Indledn. S. XIX—XXI, og S. 342 ff.

²⁾ Et Stykke af denne Tale er meddelt i Kirkehist. Saml. 3. R. III, 235—7. Forfatterens Navn er ikke angivet.

i kirkehistorisk Henseende¹⁾. Det samme gjælder i endnu højere Grad de udførlige Dagbøger, som den tidligere nævnte Jens Bircherod (død 1708 som Biskop i Aalborg) efterlod, og som for største Delen ere bevarede til vor Tid, medens andre af hans Samlinger nu ere tabte. I Aaret 1846 udgav C. Molbech et Uddrag af J. Bircherods historiske Dagbøger, men har dog efterladt saa meget ubenyttet Stof, at en Efterhøst endnu kan lønne sig²⁾. — Af Bircherods i Manuskript efterladte Værk »Dania illustrata« er nu maaske kun Pars II bevaret (i Univ.-Bibl., Addit. 138, 4to); en og anden kirkehistorisk Notits vil endnu kunne uddrages deraf³⁾.

En ejendommelig Plads indtager det af Præsten Christoffer Lucassen Friis i Græsted († 1716) forfattede Udsigt over Salmehistorien, der i Zwergius' Afskrift er bevaret i Univ.-Bibl., Addit. 188. 4to, under Titel: »Analecta de hymnopoëis sacris apud Danos«. Skriftet er, trods den latinske Titel, affattet paa Dansk; det raadspørges endnu af og til af vore Salmehistorikere, og vil trods sin Ufuldkommenhed altid bevare en vis Interesse som et første Forsøg i sin Art⁴⁾.

Den slesvigske Kirke, der gennem Aarhundreder havde været ligesom nogle Skridt forud for den danske i Udviklingen, var ogsaa dette med Hensyn til Behandlingen

¹⁾ Se Nielsen, Kjøbenhavns Diplomatarium V, 719 ff.

²⁾ Jvfr. S. M. Gjellerup om Jens Bircherod i Dansk biogr. Lexicon II, 292 ff.

³⁾ Se t. Ex. Kirkehist. Saml. 3. R. III, 240. Af S. Lintrups Epistola de meritis Bugenhagii bag i Læmmelii Historia Bugenhagiana 1706, p. 108, ses, at det var den lærde Verden bekendt, at Bircherod arbejdede paa dette Værk, der af Lintrup betegnede som: »S. Venerab. Aalburg. Episcopi Joan. Bircherodii Dania Literata, seu de scriptis et scriptoribus Danorum«.

⁴⁾ I Brandt og Helvegs »Danske Psalmedigtning« II, Indledn. S. IV siges forøvrigt om Chrff. L. Friis's Optegnelser, at de ere meget upaalidelige og Skyld i ikke faa af de Fejl, der findes i Nyerups Efterretninger om Salmedigterne i 1ste Bind af »Den Danske Digtekunsts Historie«.

af den fædrelandske Kirkehistorie. Cypræus's tidligere nævnte Annaler overgaa de tilsvarende danske Arbejder fra samme Tid. Generalsuperintendent Jacob Fabricius den ældre († 1640) anlagde betydelige kirkehistoriske Samlinger vedrørende Tiden efter Reformationen. Han fik vel ikke noget deraf trykt, men hans Samlinger have dog været til god Støtte for senere Granskere og fortjene endnu at raadspørges. Fabricius's Søn og Eftermand, Jacob F. den yngre († 1645), synes at have været Faderen til Hjælp i hans kirkehistoriske Samlingsarbejde¹⁾.

Dr. Caspar Danckwerths »Newe Landesbeschreibung der zwey Herzogthümer Schleswich und Holstein«, 1652, Fol., der i Forbindelse med Joh. Mejers tilhørende Kort er et sandt Pragtværk for sin Tid, har vel ikke noget direkte kirkehistorisk Formaal, men giver dog herhen hørende Oplysninger, som man gjør vel i at efterse, skjønt Værket ogsaa har bidraget til at udbrede og befæste adskillige traditionelle Fejl, som først sent ere blevne udryddede af Slesvigs Kirkehistorie, og vel endnu af og til gaa igjen.

Præsten Antonius Heimreich Walther († 1684), der særlig har gjort sig fortjent som de nordfrisiske Marsk-egnes Historieskriver, har ogsaa udgivet et kirkehistorisk Arbejde, der, om det end ikke udmærker sig ved Nøjagtighed, dog er et for sin Tid hæderligt Forsøg paa Fremstilling af den fædrelandske Kirkehistorie i en ogsaa for den ulærde Læser tilgængelig Form. Det har til Titel:

Schleswigische Kirchen Historie, darinn die Abschaffung der Heyden-Abgötterey, und Einführung

¹⁾ Westphalen, Monum. Germaniæ III, Præf. p. 38—39 Not. Staatsbürg. Magazin II, 874 ff. Dreyer, Notitia librorum manuscr. Hist. Cimbr. I, p. LVIII—IX. Den paa sidstnævnte Sted omtalte »Collectio actorum et scriptorum ad historiam ecclesiasticam Cimbricam Sec. XVI spectantium« findes nu i vort Univ.-Bibl. (Donat. Var. 122. 4to). Enkelte Stykker af denne af 12 Volumina bestaaende Samling ere fremdragne af nærværende Udgiver f. Ex. i Ny kirkehist. Saml. IV, 636—46. 650—2. Mange Stykker ere af O. H. Møller publicerede i Dänische Bibliothek.

der Römisch-Catholischen Religion, Stiftung des Bisthums Schleswig, und der Bischöffe Leben, die Reformation, und nach derselben erstandenen Ketzeren, samt andern Kirchenhändlen sind verfasst. Schleswig 1683. 12mo.

Saa langt Cypræus's Annaler række, ere de Heimreichs Hovedkilde, men for de følgende Tider indeholder hans lille Bog adskillige Efterretninger, som ikke haves andens- steds og som den, der vil sætte sig nøjere ind i Slesvigs Kirkehistorie efter Reformationen, er ham taknemmelig for¹⁾.

Den flittige, men smagløse Oldgrandsker, Provst Trogillus Arnkiel i Aabenraa († 1713) havde forfattet eller dog gjort Udkast til en udførlig »Cimbrische Kirchengeschichte« i 8 Dele, der ikke kom for Lyset og neppe mere existerer²⁾. Derimod fik han udgivet et stort Værk i 4 Dele med Titel: »Der uhralten Mitternächtischen Völcker Leben, Thaten und Bekehrung« (Hamb. 1703. 4to), af hvilket 4de Del handler om Christendommens Indførelse i Norden og de tilgrændsende Lande.

Den grundlærde flensborgske Rektor Johannes Møller var vel nærmest Litterærhistoriker, men 2den Del af hans Indledning til »den cimbriske Halvøs« Historie, der har til Titel: »Isagoge ad historiam Chersonesi Cimbricæ ecclesiasticam et literariam« etc., Lips. 1692, 8vo, fortjener dog Opmærksomhed i kirkehistorisk Henseende, selv om Skriftet kun indeholder faa Efterretninger, der ikke haves andens- steds, idet Møller nærmest kun øser af trykte Kilder. I »Bibliotheca Septentrionis eruditi«, Lips. 1699, 8vo, har Møller bl. a. paany udgivet Albert Bartholins Bog »de scriptis Danorum« (første Gang trykt 1666), som han har forøget med talrige og udførlige Tillæg (Hypomnemata og Spicilegium hypomnematum), der støtte vor kirkehistoriske

¹⁾ Joh. Møller, Isagoge ad hist. Chersonesi Cimbr. II, 12—3. Cimbria lit. I, 240—1.

²⁾ Joh. Møller anf. Skr. II, 13—4. Cimbria lit. I, 22—4. Dreyer p. VI.

Kundskab. — Mollers berømte Hovedværk, *Cimbria literata*, der først udkom 1744 ff., efter Forfatterens Død, skal senere omtales.

I det samme Aar, da den ovennævnte slesvigske Kirkehistoriker, Heimreich, døde (1684), tog en ung dansk Mand, Thomas Bartholin, med en ualmindelig Energi fat paa Samling af Kilder til Danmarks og Norges Kirkehistorie i Middelalderen. Saare meget fik han i forholdsvis kort Tid udrettet, og hans efterladte Samlinger have været en Guldgrube for senere Granskere, men da han døde (1690), var dog intet af hvad han med udholdende Flid havde sammenbragt, saaledes bearbejdet, at der godt kunde tænkes paa Udgivelse deraf¹⁾. Vel fik hans Amanuensis, Arne Magnussen, efter hans Død det Hverv, »at elaborere den begyndte *historiam ecclesiasticam Danicam*«²⁾; men denne for øvrigt højt fortjente Mand var, som bekjendt, langt mere Samler end Forfatter, og Bartholins Manuskripter blev da henliggende som en Arv, det 18de Aarhundredes mere foretagsomme Historikere skulde faa Gavn af. Dog gjorde Arne Magnussen en Begyndelse til Fremdragelse af vore Kilder fra Middelalderen, idet han 1695 udgav en lille, men mærkelig Krønike fra det 13de Aarhundrede (*Chronica Danorum et præcipue Sialandiæ*), der Aaret efter fulgtes af Dr. Otto Sperlings med lærde Anmærkninger og Oplysninger ledsagede Udgave af »*Testamentum Dni Absalonis Archiepiscopi Lundensis*«, Hafn. 1696, 8vo.

¹⁾ Se Dansk biograf. Lexicon I, 573 ff. Nord. Tidsskr. for Oldkyndighed III, 58. Bruun, Danske Saml. 2 R. I, 374. I Scr. Rer. Dan. I, 334—42 udgav Langebek under Navn af »*Annales Danici Bartholiniani ab ann. 777 ad ann. 1200*«, en Del af Th. Bartholin samlede Notitser, der dog ikke udelukkende ere af kirkehistorisk Art.

²⁾ Suhms Nye Saml. III, 109. Ved »den begyndte Hist. eccl.« maa vel tænkes paa den Række Optegnelser af Th. Bartholin, der gaa fra den ældste Tid til Reformationen og findes blandt hans Mnskr. i Univ.-Bibl. Langebek omtaler i S. R. D. I, 334 disse »*Annales*« som »*digni omnino, qui lucem aliquando aspicerent*«.

Forøvrigt var det i Slutningen af det 17de Aarhundrede mest de tyske Theologer, som paa den Tid havde Ansættelse i Kjøbenhavn, der med ikke ringe Iver søgte at trænge ind i deres ny Fædrelands Kirkehistorie, om end just ikke mange Frugter af deres Studier ere komne Eftertiden til Gode. Saaledes berettes der, at Dr. Joh. Lassenius, Præst ved Petri Kirke og Professor i Theologi ved Universitetet († 1692), for at udfylde de sparsomme Efterretninger om Reformationen i Danmark, som Seckendorffs ellers saa berømte »Historia Lutheranismi« indeholder, arbejdede paa et Værk, der skulde bøde paa Manglerne. Titelen, »Historisches Lutherthum in seinem Anfang und Fortgang in Dänemarck«, var allerede trykt; men Forfatterens Død hindrede Fuldendelsen¹⁾.

Da Hofpræst og Professor i Theologien, Dr. Hector Gottfried Masius i Anledning af sit Skrift »*Interesse principum circa Religionem evangelicam*« (1687) var kommen i Strid med nogle reformerte Theologer, nødtes han for at hævde, at den danske Kirke altid har holdt fast ved den lutherske Orthodoxy, til at gjøre Studier i det 16de Aarhundredes Kirkehistorie, som han fremlagde i sit Stridskrift »*Dania orthodoxa, fidelis et pacifica*« (1689) og i »*Epistola ad Dn. Bartoldum Botsaccum*« (1691). Maaske have disse Studier været første Anledning til, at Masius siden syslede med Planen om et større Arbejde i Danmarks og Norges Kirkehistorie²⁾, hvortil han skal have laant historiske Dokumenter (Pavebreve) fra Gehejmearkivet, ligesom det i Frederik IV's Tid paatænktes at sende ham

¹⁾ S. Lintrup, De meritis Bugenhagii, indført i Læmmellii Hist. Bugenhagiana, p. 107.

²⁾ I »*Nova Literaria maris Baltici*« 1699, p. 57, siges om H. G. Masius: »jam ab aliquot annis Historiam Daniæ et Norvegiæ Ecclesiasticam auctoritate Regiæ condit, ceu non tantum è Joh. Brunsmanni Specimine Errorum Varilassii, sed ipsius etiam Auctoris indicio, in præfatione fidelis Lutheranismi contra Becmannum vindicati, licet cognoscere«.

til Rom for fra det vatikanske Arkiv at erhverve Afskrifter af Breve, der kunde oplyse Nordens Kirkehistorie. Men ved hans Død 1709 blev Planen til intet, og hans Samlinger ere siden gaaede tabt, muligvis ogsaa de Breve, han skal have haft til Laans fra Arkivet¹⁾.

En tredie indvandret tysk Theolog, om hvem vi vide, at han til en vis Grad har syslet med Danmarks Kirkehistorie, er Dr. Bartold Botsac, der blev Lassenius's Efterfølger som Præst ved Petri Kirke og siden tillige Professor i Theologi ved Universitetet († 1709). Man har nemlig et Skrift af ham med Titel:

Warnung für das Pabstthum in unterschiedlichen Zeiten seiner anvertrauten Gemeine vorgetragen . . . auch mit vielen Anmerckungen, sonderlich die Geschicht der Lutherischen Reformation in Denemarck betreffend, erläutert. Frankf. u. Leipzig. 1702. 8vo. (323 + 486 Sider).

Anmærkningerne, hvormed Skriftet er ledsaget, vidne om en uhyre Belæsthed i alle Tiders og Landes (og ikke mindst Danmarks) kirkehistoriske Kilder, og Bogen afgiver et fast uudtømmeligt Rustkammer for Polemik mod Pavedømmets Misbrug og Vildfarelser.

Den Interesse, som de indkaldte tyske Theologer saaledes viste for Danmarks Kirkehistorie, synes at have været en Spore for enkelte danske Lærde til ogsaa at vise det længe forsømte Fag nogen Opmærksomhed. Saaledes gav Søren Lintrup 1792 et betydningsfuldt Indlæg i den Fejde, Masius havde med de reformerte Theologer, ved sit Skrift:

¹⁾ Lintrup i Læmmelii Hist. Bugenhagiana, p. 108. Pontoppidan Annal. Eccl. Dan. I, Vorrede, S. 6—7. Zwergius, Sjæl. Cleresi, p. 710. 721. Om Tabet af Dokumenterne fra Gehejmearkivet har jeg i sin Tid gjort en Optegnelse, men erindrer nu ikke mere, hvorfra jeg har den.

Vindiciæ Historico-Theologicæ pro Dania orthodoxa, fidei et pacifica Hect. Gothofr. Masii. Havn. 1692. 4to. (168 Sider).

I dette Skrift er der lagt en kirkehistorisk Lærdom for Dagen, der er aldeles forbausende, naar man tager Hensyn til Forfatterens Ungdom¹⁾. Navnlig hører det til Lintrups Fortjeneste ogsaa at have benyttet haandskrevne Kilder²⁾.

Da en ung tydsk Videnskabsmand, Mag. Christopher Frederik Læmmelius, som i nogle Aar opholdt sig i Kjøbenhavn, 1706 her udgav »*Historia Bugenhagiana*«, der foruden en kort Biografi bestaar af en Samling Udtalelser om Bugenhagen af danske og tydske Forfattere³⁾, føjede Lintrup til dette Skrift »*Autoschediasma Epistolicum*«, stilet til Læmmelius, »*De meritis D. Bugenhagii in Ecclesiam Danicam*«, hvori han tillige giver en Udsigt over de ham bekjendte Fremstillinger af eller Bidrag til Danmarks Kirkehistorie. Ogsaa adskillige af Lintrups andre Skrifter vidne om hans Interesse for dette Emne og hans Kjendskab dertil, særlig hans:

Oratio Jubilæa de Halcyoniis Ecclesiæ Borealis Dano-Norvegicæ, ab omni persecutione, heresi, schismate, apostasiaque Principum et Doctorum adhuc immunis, Hafniæ d. 31 Octobr. 1702 habita, ac notis aucta. Hafn. 1717. 4to. (Optrykt i D. Ern. Sal. Cypriani Hilaria Evangelicis, Gotha 1719, II, Fol.).

¹⁾ Sædvanlig siges, at Lintrup er født 1675, men dette er vel neppe rigtigt; man kan ikke tænke sig det muligt, at en 16—17aarig Yngling kunde forfatte et Skrift som ovennævnte.

²⁾ Jvfr. Ny kirkehist. Saml. IV, 225 ff. Kirkehist. Saml. 3. R. IV, 469 ff. Gjellerup, J. D. Jersin, S. 119 Not. 1.

³⁾ Samme Læmmelius udgav senere »*D. Johannis Bugenhagii Epistola Apologetica ad Daniæ et Norv. Regem Christianum III, Anno MDL prima Octobris scripta*«. Hamb. 1709. 4to.

Blandt de mange Skrifter, Lintrup efterlod ufuldendte, var der ligeledes en Del vedrørende Fædrelandets Kirkehistorie¹⁾.

Et ret mærkeligt Vidnesbyrd om den Opmærksomhed, man siden Slutningen af det 17de Aarhundrede i Tydskland ydede litterære (og kirkelige) Forhold i Norden, er den stadige og udførlige Omtale af saadanne i det i Lybek 1698—1707 udkommende Tidsskrift »Nova Literaria maris Baltici et Septentrionis«, der for de Aar, det omfatter, meddeler en Mængde Oplysninger om mere fremragende danske og norske kirkelige Personer, særlig deres litterære Virksomhed.

Naar Udlændinge behandlede danske Kirkeforhold, kunde det let ske, at der indsneg sig endog betydelige Fejl, noget der undertiden gav Anledning til Gjendrivelser. Da Franskmanden Antoine Varillas († 1696) saaledes skrev sin »Histoire des revolutions en matière de religion«, indblandede han ved Omtalen af Danmark saa mange Fejl og Misforstaaelser, at Vartov-Præsten Joh. Brunsmann fandt Anledning til at udgive et lille Skrift, der viser den uvederhæftige Fremmede alvorlig til Rette. Brunsmanns Skrift, der vidner om gode Kundskaber, har til Titel:

Specimen errorum, quibus Ant. Varilasius suam
de Hæresibus Historiam, Lib. V et XIII, mutationem
Religionis in Dania describens, commaculavit. Hafn. 1686. 8vo.

En lignende Anledning til Gjendrivelse gav Gottfried Arnolds bekjendte store »Unpartheyische Kirchen- und Ketzer-Historie«, hvor saa mange kirkehistoriske Begivenheder saa at sige vare stillede paa Hovedet. Her var det en (gottorpsk) Slesviger, der tog til Orde, Friederich Arnkiel, Søn af den tidligere nævnte Provst i Aabenraa. I Skriftet:

¹⁾ Møller, Cimbria literata I, 346—51.

Rettung des ersten Nordischen Christenthums wider des Herrn Gottfried Arnolds vielfältige Verstell- und Verdrehungen. Glückstadt u. Leipzig 1712. 4to. (174 Sider),

har han gjendrevet Arnold paa mange Punkter, ikke blot hvad Oldtiden, men ogsaa hvad den senere Tid angaar. Udførligst dvæler han ved David-Joristernes Parti og andre Sværmere, der i sin Tid voldte megen Forstyrrelse i de sydlige Egne af Slesvig. Skriftet vidner om ikke ringe Læsning, som tyder paa, at den gamle Arnkiel (der døde 1713) har været Sønnen, der siden blev Advocat, behjælpelig dermed. Men en nøjere Granskning vil sikkert føre til det Resultat, at Arnkiel selv paa sine Steder trænger til Rettelse, som naar han begynder hele Bogen med følgende Axiom: »Es ist eine ausgemachte Sache, dass zur Zeit der heiligen Apostel die Predigt des heiligen Evangelii gleich wie in allen andern, also auch in diesen Ländern geschehen«.

(Fortsættes).
